

# Tóth Réka

## René Maran regénye

(A Goncourt-díjas *Batuala* új kiadása, 2013)

René Maran (1887–1960) nevezetes és problematikus szerző a francia irodalomban. Az első fekete, aki *Batuala* című regényével 1921-ben elnyeri a Goncourt-díjat.

A Karib-tengeren születik, valahol a dél-amerikai kontinens és az Antillák között, se itt, se ott, de nem a senki földjén: egy francia felségjelzésű hajón, amely Guyanáról származó szüleit új lakóhelyükre, Martinique-ra szállítja. Életútja és művei ismeretében nehéz nem jelképesnek tekintenünk ezt a pillanatot.

Alig hároméves, amikor ismét hajóra száll: hivatalnok édesapját a család is elkíséri új állomáshelyére, Gabonba. Gyerekkorát ez a folytonos „átültetődés” jellemzi. Annak a Manoël Gahistónak, közeli barátjának írt egyik levelében beszél így önmagáról, akinek első, elhíresült és életében gyökeres változást hozó regényét is ajánlja majd.<sup>1</sup> Egészsége gyenge, ezért négy afrikai év után, hétévesen visszaküldik Európába, egy jó nevű bordeaux-i internátusba. Legtöbbször a nyarakat is ott tölti.

Másfél évtizeddel később, 1909-ben tér vissza Afrikába, először az apja keze alatt dolgozik francia Kongóban, de már egy év múlva áthelyezik a közép-afrikai Banguiba (Ubangi-Sari körzetébe). 1924-ig gyarmati tisztviselő marad, lényegében ugyanott. Ez a vidék, az Ubangi-Sari folyó környéke és lakói, a bandák jelennek meg majd regényében is, amelyet itt kezd el írni, 1912-ben. Hosszú ideig dolgozik rajta, van, hogy éveket nem nyúl hozzá, majd átírja, végül 1918-ban fejezi be. Bár gyerekkora óta – és egészen haláláig – ír szimbolista-parnasszista hatásról tanúskodó verseket (utolsó, gyűjteményes verseskötete 1958-ban jelenik meg), a *Batuala* az első komoly prózai vállalkozása.

Ez a regény lesz nemcsak az első francia, hanem – Biernaczky Szilárdnak köszönhetően tudhatjuk – „általában az első regény”<sup>2</sup>, amely belülről, a feketék szemével láttatja a világot; mert az első afrikai által angol nyelven írt regény (Solomon Thekiso Plaatje *Mhudi* című műve) 1920-ban készült el, de csak 1930-ban jelent meg, az első afrikai nyelven (szotoul) íródott regény pedig, Thomas Mofolo *Chakája* ugyan még korábban született, 1909–1910-ben, de csak 1925-ben adták ki.<sup>3</sup> A *Batuala igazi néger regény* (véritable roman nègre), ahogy az alcíme mondja.<sup>4</sup> Hősei kivétel nélkül feketék. Maran naturalisztikus hűséggel írja le

1 A hivatkozott levél 1911-ből származik. Idézi Charles Onana: *René Maran, le premier Goncourt noir* című életrajzában (Paris, Dubois, 2007, 25. old.). A Maran életére vonatkozó adatok jórészt ebből a munkából származnak.

2 Vö. Biernaczky Szilárd utószavát a *Batuala* új fordításához: *René Maran Magyarországon – megjegyzések az új kiadáshoz*, in: René Maran: *Batuala, Igaz néger regény*. Budapest, Mundus Novus, 2013, Kun Tibor fordítása, 144. old.

3 Ibid., 127–128. old.

4 Az első magyar kiadás címlapján (Budapest, Légrády testvérek, 1922) csak „néger regény” szerepel, Kun Tibor új fordításán „igaz néger regény”, az általa írt előszóban „valódi néger regény”. I. m., 15. old.),

mindennapjaikat, nem szépít, nem szörnyülködik és nem ítélkezik. A címszereplő, idősebb törzsfőnök, fiatal felesége (több is van neki...) és a még fiatalabb ifjú harcosszerű háromszögtörténete módot ad neki nemcsak hétköznapiak, hanem szokásaik, hiedelmek (beavatási rítus, bíraskodás) szinte etnografikus hitelességű bemutatására is.

A botrányt és Maran számára állásának elvesztését (az őt érő sorozatos támadások, munkájának ellehetetlenülése miatt végül maga mond le) tulajdonképpen az okozza, hogy Maran kendőzetlenül elénk tárja a szereplők gondolatait, véleményét is a fehér gyarmatosítókról, a „bundzsukról”. A feketék és a fehérek világa közötti különbségek itt fogalmazódnak meg először a feketék szemszögéből. A tárgyilagosság az ő esetében a gyarmatosítás valóságának megmutatását jelenti. És természetesen bizonyos távolságtartást is. Egyik levelében azt olvashatjuk: „*Ismétlem, mindaz, ami a regényben olvasható, nem az én véleményem. Nem mondom, hogy semmivel sem értek egyet, de nem az én gondolataim. Én mindössze lefordítottam franciára mindazt, amit jártomban-keltemben hallottam. Mint a rendező, aki színre viszi a darabot, amelynek nem ő a szerzője.*”<sup>5</sup> René Maran nem felforgató: eszébe nem jut – nemzedéktársai nagy többségéhez hasonlóan – kétségbe vonni a gyarmatosítás lényegét és ideológiáját. Csak a „technikája” zavarja, csak a gyarmatosítás valóságát kritizálja. A legélesebben előszavában fogalmaz: kíméletlenül lerántja a leplet a gyarmatosítók kegyetlenségéről és visszaéléseiről, amelyeket „*szépitgetve tévedéseknek neveznek*”.<sup>6</sup> „*Szellemi testvéreimhez*”,<sup>7</sup> a francia írókhoz fordul, hogy vessenek véget a képmutatásnak, amely a civilizáció nevében milliókat rabszolgasorba taszít. Őket hívja segítségül, hogy jóvátégyék – a civilizáció valódi, egyetemes értékeinek képviselőiként – a francia gyarmati adminisztráció által elkövetett szegyenletes tetteket legalább azzal, hogy tanúskodnak róla. (Néhányan fel is vállalják majd ezt a feladatot: gondoljunk Gide 1927-ben közreadott Kongó-könyvére vagy Denise Moran csádi beszámolójára.)

A négerség (négritude) mozgalmának képviselői, mindenekelőtt Léopold Sédar Senghor és Aimé Césaire, akik a harmincas években, Párizsban, egyetemi hallgatóként kezdik megfogalmazni törekvéseiket, elődjüknek és fegyvertársuknak tekintik Marant.<sup>8</sup> Személyesen is ismerik, sokszor megfordulnak Maranék párizsi „irodalmi szalonjában”. Igyekeznek munkát szerezni neki, több-kevesebb sikerrel: Maran élete második felében többet ír megrendelésre, mint saját kedvére, elsősorban életrajzokat (Livingstone, Savorgnan de Brazza, Félix Éboué, Bertrand du Guesclin). A Senghor házaspárral különösen közeli kapcsolatba kerül, a költő – már Szenegál első szabadon megválasztott köztársasági elnökeként – Maran halála után támogatja is özvegyét.

Aimé Césaire egyenesen úgy fogalmaz: „... kezdetben volt Maran. Az első tanult fekete, aki megmutatta nekünk Afrikát, pontosabban beemelte az irodalomba.”<sup>9</sup> Ez az új fekete értelmiségi generáció, amely – francia nyelven legalábbis – először tesz kísérletet a fekete bőrű népek önmeghatározására, elsősorban a történelmi tapasztalatok (az elnyomás, a rabszolgaság, a gyarmatosítás, a lenézés, a megalázás, a kiszolgáltatottság) azonosítása alapján, azt értékeli talán leginkább Maranban, hogy szakít az Afrika-ábrázolás addigi hagyományával, az egzotizmus kliséivel, új hangot teremt. Maran is tudatában

---

Biernaczky Szilárd ehhez a kiadáshoz írt utószavában pedig „*igazi, vagyis afrocentrikus néger regénynek*” nevezi a *Batualát* (i. m., 133. old.).

5 Lásd: Onana 2007, i. m., 50. old.

6 René Maran: *Batuala*, Budapest, Légrády testvérek, 1922, 9. old.

7 Uo., 7. old.

8 Lásd: Léopold Sédar Senghor emlékezését a Maran halála után kiadott emlékkötetben (Homage à René Maran. Paris, Présence africaine, 1965, 9–14. old.).

9 Idézi Onana 2007, i. m., 180. old.

van ennek. Azt írja erről: „Tudom, hogy – bárhogy is tiltakoznak ellene azok, akik el akarnak hallgattatni – újat hoztam a francia irodalomba. 1921 óta nem lehet úgy írni Afrikáról, mint azelőtt.”<sup>10</sup> Amit ma problematikusnak láthatunk Maran életművében, azt a négerség írói nehezen láthatják meg, hiszen problematikus az ő esetükben is (ezért Maran valóban sokkal közelebb áll hozzájuk, mint a későbbi generációk mindkettőjükéhez). Nemcsak a „négerség” sokszínűségével nem vetnek számot (történelmi szempontból és a céljuknak megfelelően egyébként érthető módon), hanem az antillai négerség alapvető másságával sem (Césaire is martinique-i!): az Antillákon a keveredés a jellemző, a négerség az antillai identitásnak csupán egyik összetevője, s amennyiben háttérbe szorítja a többi (európaiság, franciaság, indián gyökerek, sőt indiaiság), leegyszerűsítéshez vezet. A francia nyelvre pedig túlságosan is áhítatos tisztelettel tekintenek, szinte fetisizálják, s ez akadályozza, hogy az általuk ábrázolt, egészen más valóság nyelvileg erőteljesen megjeleníthessék. Maran egy 1918-as keltezésű levelében azt írja, hogy leginkább regénye „kitűnő franciaságára” büszke.<sup>11</sup> Halála előtt egy évvel, 1959-ben tartják Rómában az afrikai íróknak azt a kongresszusát, amelyen a madagaszkári költő, Jacques Rabemananjara „nyelvtolvajoknak” nevezi magukat. Szemléletváltást jelent ez, már nem a francia nyelv tökéletes elsajátításának követelményét, vagy az erre való törekvést, hanem valódi elsajátítást, talán kisajátítást is, azaz a francia nyelv sajátjukká tételét, az ő – afrikai, madagaszkári, antillai, polinéziai stb. – nyelvi és kulturális valóságuk megjelenítését.<sup>12</sup> Ők azok, és az utánuk következők (pl. az elefántcsontparti Kourouma; a kreolítás írói, Chamoiseau és társai; és napjaink szerzői Mabanckou-ig), akik sokkal szabadabban és merészebben, immáron komplexusok nélkül nyúlnak a francia nyelvhez.

Marantól távol áll ez a gondolat. Senghortól és Césaire-től is. A nyelvbe kapaszkodnak, benne vélik feloldhatni koruk és szerepük ellentmondásait. Ők azok, akikben a franciák mindenén túl és mindennek ellenére mégiscsak egy feketét látnak (és rácsodálkoznak, hogy mire képesek...), a feketék pedig olyan értelmiségieket, akik tökéletesen asszimilálódtak, vagyis elfranciasodtak (azaz számukra idegenül viselkednek). Nélkülük azonban nagy valószínűséggel nincs afrikai írókongresszus sem, ahol az akkor indulók új programot hirdethetnek és hozzájuk (is) viszonyítva meghatározhatják magukat.

Végezetül térjünk ki a magyar Maranokra! Maran nevezetes szerző a magyar fordításirodalomban is: azon kevés frankofón szerzők egyike, akit magyarul is olvashatunk, és tudomásom szerint az egyetlen, akit két fordításban is. Az is ritka, hogy a Goncourt-díj elnyerése után már egy évvel, 1922-ben megjelenik az első fordítás, nem is akárkié: Kosztolányi Dezső vállalkozik Maran magyarítására. Nagy Lajos észrevétele a *Nyugat*-ban, miszerint a magyar *Batuala* „súlyos kihagyásokkal” jelent volna meg, még ellenőrzésre vár.<sup>13</sup> Az újrafordítást véleményem szerint elsősorban nem Kosztolányi feltételezett vagy valós „nagyvonalosságai”<sup>14</sup> indokolják (már amennyiben indokolni kell, hiszen a fordítástudomány – és az olvasók – tanúsága szerint 50–70 év alatt a legkitűnőbb fordítások is elévülnek...), hanem az, hogy Maran a húszas-harmincas években kétszer is alaposan átdolgozza regényét. Az első átdolgozás 1928-ban kerül piacra (Paris, Mornay), és lényegében csak apróbb stilisztikai változtatásokat tartalmaz. A második átdolgozás azonban, amely egyben a ma ismert utolsó változat, jelentős különbségeket mutat az

10 Uo., 96. old.

11 Uo., 60. old.

12 Vö. Joubert, Jean-Louis, *Les voleurs de langue*, Paris, Philippe Rey, 2006, 7–8. old.

13 Nagy Lajos cikkét (*Szabad-e, lehet-e ma írni a magyar íróknak?*, *Nyugat*, I. köt., 8–9. szám, 483–493.) idézi Biernaczky Szilárd már hivatkozott utószavában (i. m., 148. old.).

14 Vö. uo., 148–151. old.

eredeti, Kosztolányi által ismert, 1921-es kiadáshoz képest: egy új fejezet kerül a regénybe (a III.), és szinte minden fejezet meghosszabbodik.<sup>15</sup> Kun Tibor, Maran legújabb fordítója már ez utóbbi, 1938-as változat alapján dolgozott, úgyhogy abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a *Batuala* első és végleges változatát is olvashatjuk, immáron magyarul.

*Az ismertetett mű adatai:* René Maran: *Batuala* (Igaz néger regény), ford. és előszó: Kun Tibor, utószó: Biernaczky Szilárd, Budapest, Mundus Novus Könyvek Kft., 161 old.

*Megjegyzés: Tóth Réka alapos filológiai tájékozódással (részben) megoldotta azt a kérdést, amelyet a kötet utószavának szerzője (B. Sz.) Kosztolányi Dezső nyakába varrt, az 1922-es (magyar) kiadásból ugyanis hiányzó részeket tárt fel, amelyet a jeles magyar költő, író és esszéista figyelmetlenségének tudott be. Ugyanis nem vette számításba (nem is vehette, mivel az 1921-es francia kiadásból Magyarországon példány nem található), hogy a végleges francia kiadás eltér az első kiadástól. Így a nevezett Utószóban feltárt eltérések vélhetően csak az antillai francia szerző átszerkesztési munkájáról adnak képet. Az első (magyar) kiadásból hiányzó fejezet és különféle sorok, bekezdések tehát talán mégsem Kosztolányi figyelmetlenségéről tanúskodnak. Továbbra is nyitott kérdés marad persze, hogy Nagy Lajos a Nyugatban megjelent kritikájában, 1925-ben, vagyis a végleges kiadás (1938) előtt 13 évvel miért írja azt, hogy a Kosztolányi-fordítás „súlyos kihagyásokkal” jelent meg? (B. Sz.)*

---

15 Hausser, Michel, *Les deux Batuala de René Maran*, Ottawa, Editions Naaman, Sherbrooke, 1975.